

Heybət Eldar oğlu ƏLİZADƏ

Azərbaycan Dövlət Memarlıq və İnşaat universiteti magistrant

Elmi rəhbər– i.e.n.dos. Əliyev Ələsgər Mehdi

E-mail: heybet.alizade.2019@gmail.com

**REGIONUN DAVAMLI İNKİŞAFI ÜÇÜN İDARƏETMƏ VASİTƏLƏRİNİN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ**

Xülasə

Araşdırmada regionun davamlı inkişafının idarə edilməsi üçün alətlərin təkmilləşdirilməsi metodologiyası tədqiq edilir. Regional iqtisadi məkanda mövcud təbii ehtiyatların mövcud heterojenliyinin təhlili aparılmışdır. Müəllif bələdiyyələrin sosial-iqtisadi inkişafının heterojenliyinin bütövlükdə regional sosial-iqtisadi sistemə təsirini qiymətləndirir. Ölkəmizdə məkan və iqtisadi tədqiqatların inkişaf mərhələləri ilə ictimai-siyasi inkişaf mərhələləri arasında əlaqə aşkar edilmişdir. Rayonlar ilə şəhərlər arasında hesablanmış orta göstəricidən faiz fərqlərinin hesablanmasına xüsusi diqqət yetirilir. Tədqiqat regionun davamlı inkişafının idarə edilməsi alətləri haqqında biliklərin genişləndirilməsinə həsr olunub.

Açar Sözlər: davamlı inkişaf, regional iqtisadiyyat, regional iqtisadi məkan, məkan iqtisadiyyatı

JEL:F02

YDK:336

DOI: <https://doi.org/10.54414/BLGV4480>

Giriş

Sosial-iqtisadi inkişafın davamlılığı problemlərinə dair nəşrlərin müxtəlifliyinə baxmayaraq, dayanıqlılıq anlayışının şərhinə əsasən büdcə və maliyyə dayanıqlılığı çərçivəsində rast gəlinir. Regionun sosial-iqtisadi inkişafının davamlılığı regional iqtisadi məkanın vəziyyətindən asılıdır. Regional iqtisadi məkan ayrı-ayrı bələdiyyələrin iqtisadi məkanlarının məcmusundan formalaşır. Öz növbəsində regional təkrar istehsal prosesi real sərhədlərin və yayılma sahələrinin iqtisadi transformasiyası prosesidir, həmçinin “insan, təbii resurs, texniki və texnoloji, təşkilati, institusional və informasiyanın formalaşması, hərəkəti, saxlanması və yaşlanması real vaxtdır. Sübut edilmiş fərziyyəni nəzərə alsaq ki, “Respublikanın bir subyekti daxilində ayrı-ayrı əraziləri xarakterizə edən mühüm iqtisadi göstəricilər Respublikanın subyektlərində oxşar göstəricilərin fərq dərəcəsindən daha çox dərəcədə bir-birindən fərqlənir”, o zaman bələdiyyələrin davamlılığını artırmaq üçün yol və vasitələrin axtarışı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bələdiyyələrin davamlılığı problemlərinin aktuallaşması onların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin göstərilməsini və qiymətləndirilməsini zəruri edir.[2]

Təhlil

Hazırda sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsində mövcud yanaşmaları aşağıdakı qruplara bölmək olar: indikativ yanaşma, meyar əsaslı yanaşma, reyting yanaşması, inteqrasiya olunmuş yanaşma. Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, bələdiyyələrin sosial-iqtisadi inkişafının monitorinqinin onun planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması məqsədilə idarəetmə praktikasına tətbiqi bazarın idarə edilməsi ilə planlaşdırmanın uyunsuzluğu kimi müəyyən bir qrup problemlə bağlıdır; planlaşdırma və proqnozlaşdırma üçün metodların, mütəxəssislərin və vasitələrin olmaması; planlaşdırmanın və proqnozlaşdırmanın yalnız büdcə təşkilatları üçün aktuallığı; digər səbəblər (korrupsiya, təkmil olmayan qanunvericilik).

Bələdiyyələrin sosial-iqtisadi inkişafının monitorinqinin idarəetmə praktikasına daxil edilməsinin çətinləşməsinin ikinci mühüm səbəbi xüsusi effektiv metodların, mütəxəssislərin və vəsaitlərin olmamasıdır ki, bu da bu sahədə tədqiqatların sayının artmasına səbəb olur. Regional iqtisadi sistemlərin müasir inkişafı şəraitində onların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsini keyfiyyət dəyişiklikləri nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndirməyə ehtiyac var.

Ölkəmizdə məkan və iqtisadi tədqiqatların inkişaf mərhələləri ictimai-siyasi inkişaf mərhələləri

ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Yerli məkan tədqiqatlarının inkişafının birinci mərhələsini “regional iqtisadiyyat” və ya “iqtisadi coğrafiya” adlandırmaq olar. Məkan tədqiqatının inkişafının ilk mərhələsini xarakterizə edərək, aşağıdakı xüsusiyyətləri qeyd edirik:[3]

- İqtisadi rayonların inzibati və siyasi rayonlarla əlaqəsi;
- İqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün coğrafi, təbii-iqlim şəraitinin və əhalinin söylərinin müəyyən edici rolu;
- Təsərrüfat subyektlərinin müəyyən bir ərazidə cəmlənməsi, müəyyən ehtiyacları ödəyən əmtəə və xidmətlərin istehsalına kömək edən amillərin məkanın müəyyən nöqtəsində mövcudluğuna diqqət yetirilməsi;
- Fəzavi əmək bölgüsünə zəmin yaradan ayrı-ayrı ərazilərin müəyyən əmtəə və xidmətlərin istehsalı üzrə ixtisaslaşması;
- İqtisadi rayonların formalaşması təbii və əmək ehtiyatlarının məkan müxtəlifliyi ilə müəyyən edilirdi.

Yerli məkan tədqiqatlarının inkişafının ikinci mərhələsi “regional iqtisadiyyat” elminin formalaşması ilə bağlıdır və aşağıdakı spesifik xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur:[4]

- Təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi bazar mexanizmləri ilə müəyyən edilirdi;
- Təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün təbii və iqlim şəraiti ilə yanaşı iqtisadi şəraitin artan rolu;
- İqtisadi rayonların formalaşması kapitalın məkan heterojenliyi ilə müəyyən edildi ki, bu da differensasiyanın artmasına və aşkar sənaye mərkəzi olan “qovşaq sahələrinin” yaranmasına səbəb oldu;
- Region milli və dünya iqtisadiyyatının ümumi sisteminin bir hissəsi olduğu zaman regionlararası qarşılıqlı əlaqələrin rolunun gücləndirilməsi;
- Milli iqtisadiyyat bir çox ərazi altsistemləri ilə təmsil olunurdu ki, onların hər biri müəyyən məhdud ərazi daxilində iqtisadi sistem idi, mübadilə əlaqələri sabit qarşılıqlı əlaqə xarakteri almışdır.

Yerli məkan tədqiqatlarının inkişafının üçüncü mərhələsi “məkan iqtisadiyyatı”nın meydana

çıxmasını qeyd etdi və aşağıdakı xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur:[1]

- Müəyyən ərazidə sosial, texniki və institusional sistemlə inteqrasiya olunmuş regional iqtisadi sistemin artan mürəkkəblik səviyyəsi;
- İstehsalın ənənəvi istehsal amilləri, texnologiya və institutlarla yanaşı, sosial-iqtisadi tərəqqinin mühüm amilə çevrilməsi səbəbindən dövlətin regional iqtisadi siyasətinin formalaşdırılması;
- Qlobal miqyasda resursların bölüşdürülməsi və qarşılıqlı əlaqəsi sahəsində optimal həll yollarının tapılması zərurəti vahid qlobal iqtisadi məkanın tənzimlənməsinə hesablanmış qlobal iqtisadi siyasətin meydana çıxmasını zəruri edir.[6]

Göstərilənləri nəzərə alaraq, regional iqtisadiyyatın obyektivi regionda baş verən təkrar istehsal prosesləri, məkan təsərrüfatının obyektivi isə regional iqtisadi məkandır. İnsanın iqtisadi və təsərrüfat fəaliyyəti prosesində məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində iqtisadi sistemin transformasiyası baş verir. Bu halda iqtisadi sistemi iqtisadi münasibətlər sistemini (sosial-iqtisadi sistem) regionun təbii-iqtisadi sistemi üzərinə qoymaqla müəyyən etmək olar. Başqa sözlə, regionun təbii təsərrüfat sisteminin mövcud ehtiyatlarından istifadə etməklə, regional məhsulun (təsərrüfat fəaliyyətinin) istehsalı, mübadiləsi, bölüşdürülməsi və istehlakı ilə bağlı iqtisadi münasibətlər mövcud olan yerdə regional iqtisadi məkan formalaşır. Regional təkrar istehsal prosesində regional təbii-iqtisadi və sosial-iqtisadi sistemlərin transformasiyasının öyrənilməsi davamlı regional məkan inkişafının idarə edilməsində başlanğıc nöqtəsi hesab edilməlidir. Ümumiyyətlə, bələdiyyələrin məkan heterojenliyi ilə bağlı mövcud tədqiqatların nəticələrinə əsasən aşağıdakı problemləri müəyyən etmək olar:

- İnsan, təbii, təşkilati, texniki, institusional və informasiya amillərinin bütün kompleksini nəzərə almadan bələdiyyələrin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin ayrı-ayrı komponentlərinin müəyyən edilməsi;
- Sosial-iqtisadi inkişafın asimmetriya, qütbləşmə, qeyri-bərabərlik xassələrinə xüsusi diqqət yetirmədən iqtisadi məkanın məkan heterojenliyi xüsusiyyətinə diqqət yetirilməsi;

- İnsan, təbii, təşkilati, texniki, texnoloji, institusional və informasiya amillərinin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə əlaqəsini nəzərə almadan sosial və (və ya) iqtisadi inkişafın əhalinin həyat keyfiyyətinə təsirinin yenilənməsi; bölgədəki bələdiyyələr;

- Regionda bələdiyyələrin sosial-iqtisadi inkişafının idarə olunmasında onların məkan müxtəlifliyinin hamarlanmasının rolu izlənmir.

Regional səviyyədə iqtisadi məkanın heterojenliyi regionların sosial-iqtisadi inkişaf baxımından qeyri-bərabərliyinin artmasına səbəb olur. Regional səviyyədə baş verən sosial-iqtisadi proseslər regional iqtisadi məkanın özünün vəziyyətinin keyfiyyətə dəyişməsinə və regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin dəyişməsinə səbəb olur. [8]

Nəticədə regional iqtisadi məkanın strukturu keyfiyyətə heterojen olur. Konkret rayonun tərkibinə daxil olan bələdiyyənin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin dəyişməsi regional iqtisadi məkanın keyfiyyət vəziyyətinə təsir göstərir. Şübhəsiz ki, bir bələdiyyənin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin regional iqtisadi məkanın strukturuna təsiri əhəmiyyətsizdir, lakin konkret regionun tərkibinə daxil olan bütün bələdiyyələrin vahid sosial-iqtisadi inkişafı nisbətən homojen regional iqtisadi məkan təşkil edir. Başqa sözlə, regionda məkan idarəçiliyinin obyektləri regional iqtisadi məkanın təbii resurs, texniki-texnoloji, əmək, təşkilati, institusional və informasiya komponentləri olmalıdır ki, bu da son nəticədə bütövlükdə regionun davamlı inkişafını müəyyən edəcək.

Bölgədə istehsal müəssisələrinin və infrastrukturun müasir yerləşdirilməsinin bir çox xüsusiyyətləri təbii resurs, coğrafi və tarixi amillərlə müəyyən edilir. Rusiya regionlarının genişliyi, onların dərinliyi, səpələnməsi, spesifik ərazilərin spesifikliyi, fəvqəladə zonaların və ekoloji fəlakətlərin olması, iqlim şəraiti, aşağı (orta hesabla) əhalinin sıxlığı və onun çoxmillətli və çoxkonfessiyalı tərkibi, təbii sərvətlərin, əhalinin, istehsal kapitalının təmərküzləşməsi və digər səbəblər əhəmiyyətli regionlararası və regiondaxili fərqlərə səbəb olur. Regional iqtisadi məkan regionun sosial-iqtisadi inkişafının qiymətləndirilməsi baxımından əhəmiyyətli olan müəyyən statik (struktur) və dinamik (sistemik) xüsusiyyətlərə malikdir.

Bələdiyyələr regionun iqtisadi sisteminin bir hissəsidir. Deməli, bələdiyyələrin inkişafı müəyyən regionun ərazisində regional təkrar istehsal prosesinin iştirakçılarna şərait yaratmaqla regional iqtisadi məkanın formalaşmasında kritik məqamlardan biridir. Regional iqtisadi məkanın xüsusiyyətlərini və xassələrini öyrənmədən regionun və onun tərkib hissəsi olan bələdiyyələrin inkişafını səmərəli idarə etmək mümkün deyil. Bələdiyyələrin sosial-iqtisadi inkişafının məkan heterojenliyi bütövlükdə rayonun sosial-iqtisadi inkişafını xarakterizə edən ən mühüm göstəricidir. Bələdiyyələr arasında şəraitin, resursların, amillərin və məhsulların mövcudluğuna görə fərq dərəcəsi regionda gedən sosial-iqtisadi proseslərin ümumi xarakterini və onun davamlı inkişafının idarə olunmasının xüsusiyyətlərini daha çox müəyyən edir.[9]

Əldə edilmiş məlumatları şərh edərkən regional təkrar istehsal prosesində idarəetmənin fəal subyektləri kimi məkan inkişafının heterojenliyinin bərabərləşdirilməsində bələdiyyələrin dominant rolu haqqında nəticə çıxarılır. Regionun dayanıqlı inkişafının idarə edilməsi məsələlərində effektiv idarəetmə vasitələrinin axtarışı zəruridir ki, bunlardan ən mühümləri CİS texnologiyaları kimi alətlərdir [6,s 20]. Bölgədə tədqiq edilmiş bələdiyyələr toplusunda bu heterojenlik xassəsinin təzahürünün intensivliyi və miqyası əsasən onların məkan sosial-iqtisadi heterojenliyinin hamarlanması perspektivlərini müəyyən edir ki, bu da təbii ki, aparılan tədqiqatların aktuallığını bir daha təsdiqləyir.

Məkan təsərrüfatında sənayedən əvvəlki tip iqtisadi sistemlərdən postindustrial sistemlərə doğru baş verən transformasiyaların təsiri altında regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsində sabitliyin itirilməsi baş verdi.

Regionun davamlı inkişafının idarə edilməsi alətlərinin təkmilləşdirilməsi üçün ilkin şərt kimi bələdiyyələrin sosial-iqtisadi inkişafında artan mənfi tendensiyanın aradan qaldırılması zərurətindən irəli gələrək regional iqtisadi məkanın heterojenliyinin qiymətləndirilməsinin aktuallığını qeyd edə bilərik. Bələdiyyələrin regionunun davamlı inkişafının idarə edilməsinin birbaşa mexanizmi regional sosial-iqtisadi proseslərə effektiv təsirin həyata keçirilməli olduğu hüquqi, təşkilati, informasiya və institusional vasitələr sistemidir. Görünür, regionun davamlı inkişafının

idarə olunması mexanizminin əsas elementləri aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:

- Tənzimlənmənin məqsədləri – bələdiyyələrin özünüinkışaf potensialına yönəldilməsi;
- Tənzimləmə funksiyaları ümumi qəbul edilmiş idarəetmə funksiyaları ilə üst-üstə düşməlidir: planlaşdırma, təşkili, koordinasiya, nəzarət, motivasiya;
- Tənzimləmə subyektindən ibarət idarəetmə strukturu - qarşıya qoyulmuş məqsədlərə və tənzimləmə obyektinə uyğun olaraq funksiyaları tənzimləyən orqan, - regional sosial-iqtisadi proseslərdə altı istehsal faktorunun qarşılıqlı əlaqəsi: insan, texniki və texnoloji, institutional, təşkilati, informasiya və təbii resurs;
- Tənzimləmə prinsipləri – regional idarəetmənin əsas prinsiplərinə əsaslanmalıdır, yəni: harmoniya, ardıcillıq, səmərəlilik;
- Tənzimləyici resurslar – qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün istifadə edilə bilən hər şey: metodoloji, informasiya, kadr, maddi-texniki;
- Tənzimləmə alətləri – regionda bələdiyyələr üçün monitorinq sistemi.[10]

Nəticə

Regionun davamlı inkişafının idarə edilməsi alətlərinin təkmilləşdirilməsinə dair araşdırmanın sonunda biz aşağıdakı nəticələri ümumiləşdiririk.

1. Bələdiyyələrin sosial-iqtisadi inkişafının heterojenliyi bütövlükdə regional sosial-iqtisadi sistemi xarakterizə edən mühüm göstəricidir. Bələdiyyələr arasında şəraitin, resursların, amillərin və məhsulların mövcudluğu baxımından fərq dərəcəsi regionda gedən sosial-iqtisadi proseslərin ümumi xarakterini və bu proseslərin regional səviyyədə idarə olunmasının xüsusiyyətlərini daha çox müəyyən edir.

2. Bölgədə özünüidarəetmə orqanlarının, bələdiyyə əhalisinin və sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən təsərrüfat subyektlərinin bir-biri ilə və xarici mühitlə qarşılıqlı əlaqəsi bir sıra problemlərə səbəb olur ki, bu da dövlətin davamlı inkişafının səmərəsiz idarə olunmasına gətirib çıxarır.

3. Regionun davamlı inkişafının idarə edilməsi alətlərinin təkmilləşdirilməsində əsas rol regionda bələdiyyələrin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsinə aid edilməlidir.

4. Ümumilikdə qeyd etmək lazımdır ki, CİS texnologiyalarından istifadə etməklə bələdiyyələrə münasibətdə sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsinə mövcud yanaşmaların birləşdirilməsi regional sosial-iqtisadi proseslərin keyfiyyətə yeni səviyyədə monitorinqinə imkan verəcək, həm də sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsinə imkan verəcəkdir. həmçinin regionun investisiya cəlbəciliyinin artırılmasını daha da təmin edir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Камаев В.А. Анализ социально-экономического развития муниципальных образований на примере Волгоградской области с использованием моделей MINING // Известия ВолГТУ. – 2010. – № 6. – С. 103–106.
2. Комплексные программы социально-экономического развития муниципальных образований: опыт, проблемы, рекомендации / И.С. Головкин, Т.В. Писарева, Е.В. Репина-Гаврикова *и др.+. – Новосибирск, 2006. – 544 с.
3. Петрова Т.А. Некоторые аспекты формирования устойчивого развития муниципальных образований // Инновации. – 2008. – № 3. – С. 91–93.
4. Робозов С.А., Ерунова М.Г., Мальцев К.В. Оценка качества регионального и муниципального управления в автоматизированной информационной системе мониторинга муниципальных образований // Вестник Сибирского государственного аэрокосмического университета имени академика М.Ф. Решетнева. – 2010. – № 1. – С. 176–181.
5. Плякин А.В. Пространственная экономическая трансформация региональной природно-хозяйственной системы: структура и механизм реализации. – Волгоград: Волгоградское научное издательство, 2006. – 364 с.
6. Сидельников И.Н. Оценка неравномерности различия муниципальных образований // Регион: экономика и социология. – 2010. – № 1. – С. 22–36.
7. Мосейко В.О., Фесенко В.В. Богомолова И.В. Система индикаторов устойчивого развития как инструмент управления муниципальным образованием //

Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 3: Экономика. Экология. – 2008. – № 2. – С. 78–85.

8. Шаховская Л.С., Полякова Т.В. Специфика разработки стратегии развития муниципальных образований // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 3: Экономика. Экология. – 2009. – № 2. – С. 91–95.

9. Балабанова Е.А. Методические подходы к анализу и оценке уровня социально-экономического развития муниципальных образований в системе стратегического развития // Известия ИГЭА. – 2009. – № 4. – С. 144–146.

10. Бранькова О.С. К вопросу оценки качества управления муниципальным образованием // В мире научных открытий. – 2010. – № 4. – С. 22–23.

11. Рябкова С.А. Идея устойчивого развития: научные версии и политический дискурс // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4: История. Регионоведение. Международные отношения. – 2009. – № 2. – С. 97–101.

12. Баянова Т.О. Сравнительная рейтинговая оценка социально-экономического развития муниципальных образований региона // Пространственная экономика. – 2010. – № 2. – С. 96–107.

13. Глухова Е.В. Оценка социально-экономических различий муниципальных образований Саратовской области методом композиционного индекса // Успехи современного естествознания. – 2005. – № 12. – С. 31–35.

Heybat Eldar oglu ALİZADE
Head - i.e.n. dos. Aliyev Alesger Mehti

IMPROVING GOVERNANCE TOOLS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGION

Summary

The research explores the methodology of improving the tools for managing the sustainable development of the region. An analysis of the current heterogeneity of natural resources in the regional economic space was carried out. The author evaluates the influence of the heterogeneity of the socio-economic development of municipalities on the regional socio-economic system as a whole. In our country, the relationship between the stages of development of spatial and economic research and the stages of socio-political development has been revealed. Special attention is paid to calculating the percentage difference from the calculated average between regions and cities. The research is dedicated to expanding the knowledge about the management tools of sustainable development of the region.

Keywords: sustainable development, regional economy, regional economic space, spatial economy

Гейбата Эльдар оглы АЛИЗАДЕ

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИНСТРУМЕНТОВ УПРАВЛЕНИЯ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

Резюме

В исследовании исследуется методология совершенствования инструментов управления устойчивым развитием региона. Проведен анализ современной неоднородности природных ресурсов в региональном экономическом пространстве. Автор оценивает влияние неоднородности социально-экономического развития муниципальных образований на региональную социально-экономическую систему в целом. В нашей стране выявлена связь этапов развития пространственных и экономических исследований с этапами общественно-

политического развития. Особое внимание уделено расчету процентной разницы от расчетного среднего значения между регионами и городами. Исследование посвящено расширению знаний об инструментах управления устойчивым развитием региона.

Ключевые слова: устойчивое развитие, региональная экономика, региональное экономическое пространство, пространственная экономика.